

DVA SREDNJOBIZANTSKA ULOMKA SKULPTURE XII. STOLJEĆA IZ DALMACIJE

Ljubo Karaman, Zagreb

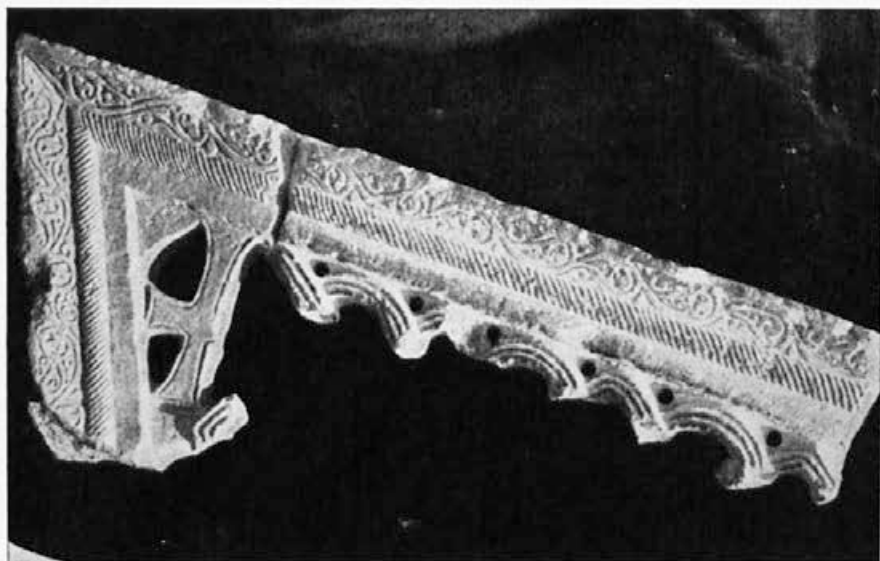
Dalmacija je istaknuti rub Balkanskog poluotoka, što se razvijenom obalom prema zapadu otvara na veliki mediteranski zaljev, Jadran. Često je bila nazvana krajem, gdje se Istok susreta sa Zapadom i mnogo se pisalo o dodiru i vezama tog kraja u prošlosti s Bizantom u političkom i kulturnom pogledu. U članku, koji sam davno objavio u *Recueils Uspenskij* nastojao sam svesti na stvarnu mjeru utjecaj Bizanta na području umjetnosti Dalmacije.¹ Ovdje bih htio naknadno upozoriti na dva zanimljiva, jer rijetka i sporadična ulomka izrazito srednjobizantskog karaktera, jednog iz Splita, a drugog iz Dubrovnika, koja stavljam u XII stoljeće; a najradije bih ih objasnio i povezao s ponovnom pojavom bizantske vlasti na istočnom Jadranu u vrijeme cara Emanuela Komnena (o. 1167—1180). Spomenut ću još ulomke skulpture bizantskog karaktera iz nedavno objelodanjenih iskopina srednjovjekovne crkve iz okolice Sarajeva.²

1. Ulomak iz Arheološkog muzeja u Splitu

U zbirci Arheološkog muzeja u Splitu čuvaju se u lapidariju dva ulomka skulpture, očito dio negdašnje pristupne strane propovjedaonice (sl. 80). Analogan predmet čuva se u Muzeju hrvatskih starina u Splitu i potječe od propovjedaonice u crkvi sv. Marije u Biskupiji.³

Ulomci su se čuvali u starokršćanskom dijelu lapidarija; ali su mi upali u oči što su i po motivima kao i po tehnici i stilu odudarali od starokršćanskih spomenika i ulomaka, a s druge strane nisu pokazivali značajke romaničke zapadnjačke umjetnosti, koja vlada u Dalmaciji u srednjem vijeku. Da ulomci propovjedaonice ne potječu iz starokršćanskog vremena, jasno je već u prvi mah po onim prstenima, koji označuju mjesta, gdje se lisnate vitice odvajaju od valovite grančice, koje starokršćansko doba još ne pozna; pa nadalje po onom stepenu »arabeskiranja« vitice u Rieglovom smislu, koji je taj, izvorno antikni motiv dobio tek u odmaklom srednjem vijeku, osobito u bizantskoj umjetnosti. Za bizantski umjetnički krug govori izgled vitice tako zgusnut da jedva proviruje fond skulpture na lijevom rubu ulomka. Nije me stoga začudilo, da sam u zbirci fotografija iz ruševina srednjovjekovnog bizantskog

grada Mistre našao ulomak sa potpuno identičnim motivima uz minimalne stilske razlike u obradbi, razumljive i neminovne kod predmeta nastalih daleko jedan od drugoga (sl. 81). Ulomak u Splitu, kao i onaj u Mistri, ima kao obrubni motiv najprije arabeskiranu viticu a potom motiv užeta, dok je sama ploha ulomka urešena prepletom troprutastih trakova izrađenih ažuriranom tehnikom. Potvrdu mog mišljenja da u splitskim ulomcima imamo primjerak skulpture srednjobizantinskog karaktera donio mi je potom grčki arheolog, asistent prof. Rodenwaldta u Berlinu, koji je početkom 30-tih godina ovog stoljeća posjetio splitski

Sl. 80. Ulomak iz Arheološkog muzeja u Splitu (XII. stoljeće)

muzej, i za ove splitske ulomke, kao i za ulomak u Dubrovniku, o kojem ću još govoriti, sa sigurnošću tvrdio, da su bizantske skulpture XII. stoljeća.

Ovakvo datiranje i nehotice tjera misao na vrijeme ponovne pojave bizantske vlasti u hrvatskim krajevima i istočnom Jadranu u vrijeme cara Emanuela i posebno na pisanje Tome Arcidakona o odnosu ovog cara prema Splitu. Toma naime vrlo toplim riječima opisuje carevu darežljivost prema Splićanima, piše kako se propitivao za novorođenčad u tom gradu i šiljao im zlatnik, a posebno ističe prijateljski prijem splitskog nadbiskupa Arnira (Rainerius) i njegovo bogato darivanje od strane cara. Zato sam najradije pomišljao na to, da splitski ulomci potječu od propovjedaonice, koju bi nadbiskup Arnir bio dao podići po majstoru dobivenom u Carigradu u drugoj polovici XII. stoljeća. (Današnja romanička propovjedaonica potječe iz druge polovice XIII. stoljeća; bilo je dakle vremena da ranija propovjedaonica dotraje.)

Ovakvom nagađanju prividno je na putu bilješka u katalogu skulptura splitskog muzeja, prema kojoj su spomenuti ulomci iz Solina. Prema onom, što gore iznesoh, ovi su ulomci tako različiti od onoga, što imamo u starokršćanskoj Saloni, da bi uz pretpostavku, da je bilješka o nalazu i podrijetlu točna morali nagađati da propovjedaonica potječe iz kakve crkve srednjevjekovnog Solina, n. pr. iz velike trobrodne bazi-

Sl. 81. Ulomak iz Mistre u Grčkoj

like sv. Mojsija kod Šuplje crkve. Međutim ima izgleda, da bilješka u katalogu nije točna. Imao sam više puta utisak prelistavajući kataloge Arheološkog muzeja u Splitu, da je don Frane Bulić kod sastavljanja prvog kataloga kod predmeta nepoznatog podrijetla unašao ih u katalog s približnim podacima prema najboljem znanju onog vremena. Činjenica je svakako, da u katalogu nije zapisano, kao što inače kod predmeta, od kojih postoje sigurni podaci, na kojem su mjestu Solina ovi ulomci bili nađeni, tko ih je našao, je li ih muzeju darovao ili prodao i uz koju

cijenu. Svi predmeti na istoj strani kataloga imaju samo istu oznaku podrijetla (Salona), koja je u vrhu stranice označena slovima, a ispod toga opetovana navodnim znakovima. Prema tome vrlo vjerojatno je Bulić označio podrijetlo ulomka prema svom ličnom uvjerenju i znanju onog vremena; a ulomci mogu potjecati i iz Splita i višekratnih iskapanja i zahvata izvedenih u samoj stolnoj crkvi i njezinoj okolini.

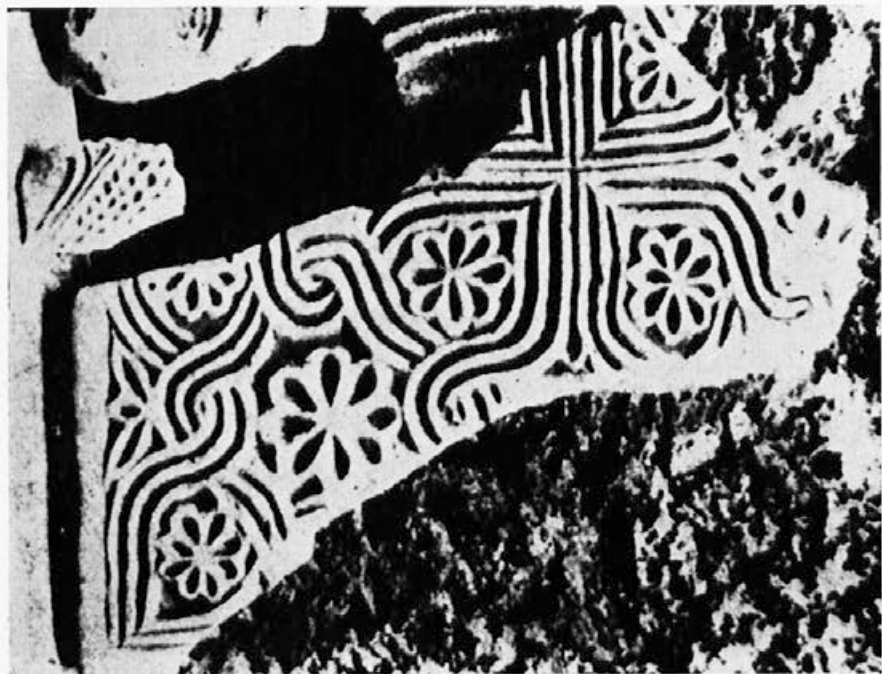
2. Ulomak iz Sv. Stjepana u Dubrovniku

Prigodom iskopina provedenih u Sv. Stjepanu u Dubrovniku nađeno je više kamenih ulomaka crkvenog namještaja. Ulomci su objelodanjeni u reviji »Dubrovnik« 1929. I. god. br. 8. Neki su ulomci urešeni poznatim pleternim klesarijama starohrvatskog doba, jedan od njih, onaj na strani 279 sa palmetom, koja pri donjem kraju ima spirale, što završavaju kuglicom, tipičan je za prelazno doba pleternih klesarija prema romanici; jedna plastična glava izdubljenih očiju je vrlo vjerojatno iz romaničkog perioda, dok je veći ulomak urešene ploče sa spletenim troprutastim trakovima i višelatičnim ružicama između tih trakova izrazito srednjebizantskog karaktera.⁴

Ova ploča, koju donosim na slici br. 82, odudara u cjelini i u detalju, u tehnici, stilu i motivima od pleternih klesarija ranog srednjeg vijeka u Dalmaciji. Iako i u tim klesarijama dolaze višelatične ruže i troprutasti pleter, značajan je izgled tih ukrasa, koji su tako zgusnuti, da ne propuštaju nigdje pogled na fond, te djeluju kao rovašenje u plohu. Poznato je, da se pleterne klesarije starohrvatskog doba dižu uvijek pregledno s fonda i da njihovo djelovanje bazira na kontrastu fonda i klesarija naskočenih do iste razine. Značajna je i mekoća, kojom su izrađeni i pleteri i ružice na toj ploči, tako da podsjećaju na modeliranje u mekoj glini, dok se kod pleternih klesarija starohrvatskog doba gotovo uvijek osjeća oštar udarac koso držanog dlijeta. Konačno i motivi, iako nisu posve nepoznati pleternim klesarijama, dani su na ploči iz Sv. Stjepana u kompoziciji i rasporedu, koji odgovara mnogo više srednjobizantskim ukrasnim klesarijama nego li klesarijama starohrvatskog doba u Dalmaciji. Poznato je, da pleterne klesarije rabe, u određenim i stalno opetovanim kombinacijama, stanovite motive izrazito geometrijskog karaktera, te — kako je Stückelberg u svojoj davnoj studiji iznio — sastoje od kombinacija pletera sačinjenih od mnogostrukih remena (»Zweiriemengeflecht«, »Dreiriemengeflecht«, i t. d.), kao i od ukrasa, koji se mrežasto šire po čitavoj plohi, a u njima se stalnim redom spliću, sijeku, u čvorove hvataju kvadrati, rombi, kružnice, razni lukovi i t. d.⁵

Ploča u Dubrovniku nema ove i za malo izvježbano oko lako uočljive tipične kombinacije motiva pleternih klesarija starohrvatskog doba. Ovo moje mišljenje potvrdio je i prije spomenuti grčki arheolog — kojega sam zaboravio ime — i datirao ih XII. stoljećem. U to doba je Dubrovnik još bio pod bizantskim suverenitetom pa i s te strane nema poteškoća u objašnjavanju prigodne pojave skulptura bizantskog značaja.

Samo moram i ovdje istaknuti, da su prije opisani ulomak propovjedaonice u Splitu kao i ova ploča iz Sv. Stjepana zanimljivi, ali u stvari vrlo rijetki spomenici bizantskog značaja između ogromne većine spomenika zapadnjačkog karaktera u srednjovjekovnoj Dalmaciji. Ovi posljednji pokazuju, da su svi dalmatinski gradovi od Raba do Kotora u srednjem vijeku, uprkos relativno čestih veza sa Bizantom, bili ipak u pogledu umjetnosti pretežno orijentirani i u dodiru s umjetnošću Za-

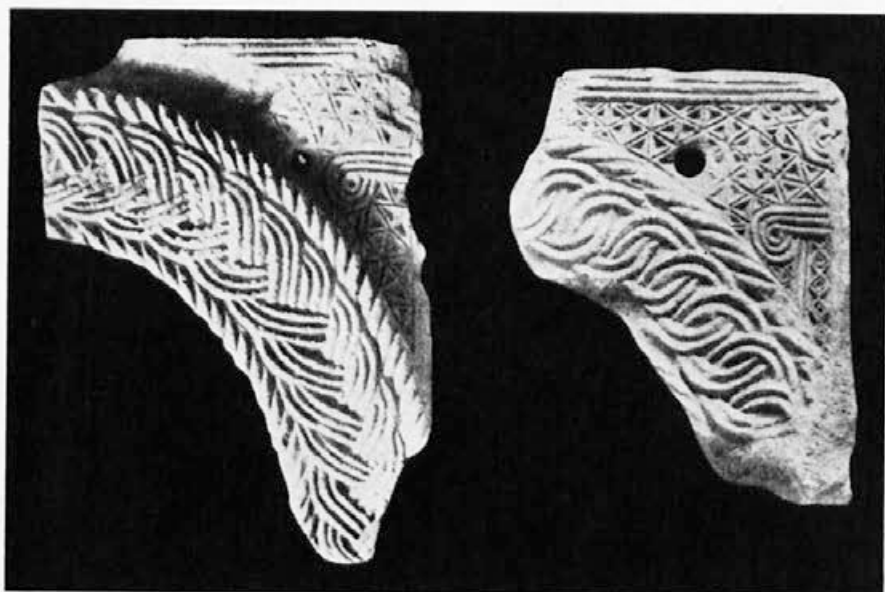
Sl. 82. Ulomak iz Sv. Stjepana u Dubrovniku (XII. stoljeće)

pada, i da su pojedini gradovi Dalmacije, usprkos često različite sudbine i pripadnosti, bili u kulturnom i umjetničkom pogledu i u to doba jedna cjelina.

*

Nedavno je u Rogačićima kod Sarajeva otkopana srednjovjekovna crkva šesterolisne osnove i u njoj više kamenih ulomaka. Osobito su zanimljivi ulomci arkada, koje donosim na slici 83. I. Čremošnikova koja je objelodanila te iskopine točno je uočila, da se na tim arkadama javljaju osim pletera motivi koji nisu obični na starohrvatskim ulomcima klesarija iz Dalmacije, ali ipak jednostrano i ponešto usiljeno upoređuje te arkade sa starohrvatskim klesarijama Dalmacije. Upoređenje međutim po mom mišljenju daje negativan rezultat, što se najbolje vidi iz primjera, koje sama Čremošnikova navodi kao najbliže arkadama iz Ro-

gačića, a to su starohrvatske pleterske klesarije iz Knina, Muća, Pelješca i Biskupije (slike 54, 68, 109 i 115 iz moje knjige »Iz koljevke hrvatske prošlosti«). U stvari arkade iz Rogačića imaju sve odlike i značajke srednjobizanske skulpture. Upozorit ću na široki, oblo ispupčeni rub uz donji kraj tih arkada,⁶ pa na zgusnuti ukras ostalog dijela arkada, koji ne propušta nigdje sam fond, kao da je ukras rovašen u plohu i mekoću izradbe te napokon i na same motive, kao što su nizovi rombova, odnosno ukras sačinjen od izdubanih trokutića, koje ne poznamo iz starohrvatskih klesarija iz Dalmacije.⁷

Sl. 85. Ulomak iz Rogačića nedaleko Sarajeva (XII. stoljeće)

Prema svemu arkade iz Rogačića su puno bliže bizantskoj umjetnosti, nego li ranosrednjovjekovnoj umjetnosti Dalmacije. Čremošnikova ispravno datira crkvu i njezin namještaj u Rogačićima uglavnom u XII. stoljeće. A u to doba je i Bosna privremeno došla pod izravnu vlast Bizanta; pa stoga dok spomenici bizantskog karaktera u tom kraju ostanu rijetka i iznimna pojava, mislim, da je i njih najbliže povezati uz ponovnu pojavu bizantske vlasti u našim krajevima u vrijeme cara Emanuela Komnenca.

¹ Uporedi Recueils Uspenskiy, Vol. II/2, Paris 1932, str. 332—380.

² Ove ulomke spomenuo sam letimice u svom Pregledu umjetnosti u Dalmaciji, Zagreb 1952, str. 42. Ulomke iz okolice Sarajeva posebno opisuje Irma Čremošnik u Glasniku zem. muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1953, N. S. VIII, str. 308 ss. Prema zapisu na poledici fotografije tih ulomaka, koju mi je bio poslao kustos Sergejevski, a glasio je Osek kod Sarajeva, ja sam pod tim na-

živom ulomke i naveo: Rogačići, Blažuj. Osek su sve toponimi u neposrednoj blizini vrha zvan Crkvine, na kojemu su provedene iskopine.

³ Uporedi sliku br. 49 Lj. Karaman, *Iz kolievke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930. Za zabat je desna strana ulomaka u Splitu preduga, a osim toga položaj križa u vrhu je nespojiv sa izgledom zabata.

⁴ To nisam još bio uočio u svom članku u spomenutoj reviji strana 272.

⁵ Up. E. A. Stüchelberg, *Longobardische Plastik*, Kempten-München 1909.

⁶ Up. album iz Mistre u Grčkoj Georgisades-a, *passim*.

⁷ Čremošnikova navodi samo pojavu rombova na ulomku u zbirci starina u Kotoru (v. Lj. Karaman, *Spomenici VII. i VIII. stoljeća u Dalmaciji*, Vjesnik HAD N. S. XXII—XXIII, 1942—1943., str. 93, sl. 9.), ali ovaj ulomak je spomenik iz pretpleterne faze naše skulpture iz VIII. stoljeća. Bizant je zadržao, amo tamo, taj motiv i u kasnijim stoljećima srednjega vijeka.

Résumé

DEUX FRAGMENTS DE SCULPTURE BYZANTINE DU XIIe SIÈCLE EN DALMATIE

1. L'auteur détermine les fragments dans le Musée archéologique de Split, après analyse du style, comme appartenants au milieu de l'époque byzantine et reconnaît la possibilité qu'ils proveniennent de l'ambon que l'archevêque Armir a fait construire dans la cathédrale de Split par un maître byzantin de Constantinople dans la seconde moitié du 12e siècle. — 2. Le fragment provenant de l'église St. Etienne à Dubrovnik appartient également aux rares monuments du type byzantin parmi les monuments du type occidental prédominant en Dalmatie. — 3. Les sculptures de l'église qu'on a découverte à Rogačići sont plus proches du type byzantin que de celui qui prédomine en Dalmatie. Cela s'explique par le fait que, au 12e siècle, la Dalmatie était pour quelque temps sous domination byzantine.